

Беларускае гістарычнае таварыства

43

Беларускі гістарычны зборнік

Беласток 2015

Białoruskie Towarzystwo Historyczne

Rada naukowa:

prof. dr hab. Stanisław Alexandrowicz (Toruń), prof. Ēriks Jēkabsons (Ryga),
prof. dr hab. Jan Jurkiewicz (Poznań), prof. dr hab. Ryhor Łaźko (Homel),
prof. dr David Marples (Edmonton), dr Rimantas Miknys (Wilno),
prof. dr Mathias Niendorf (Greifswald), dr Per Rudling (Wiedeń),
prof. dr hab. Zachar Szybieka (Hajfa), doc. dr Siarhiej Toké (Grodno),
prof. Barbara Törnquist-Plewa (Lund), prof. dr hab. Andrzej Zakrzewski (Warszawa)

Recenzenci:

Dr hab. Adam Bobryk, prof. dr hab. Piotr Chomik, dr Tadeusz Gawin,
prof. dr hab. Tomasz Kempa, dr Iryna Kiturka, dr Lilia Kowkiel,
dr Luba Kozik, prof. dr hab. Oleg Łatyszonek, dr Ina Sorkina,
prof. Wiczasłaŭ Szwed, prof. Zachar Szybieka,
prof. dr hab. Jan Tęgowski, dr Siarhiej Toké

Kolegium redakcyjne:

Eugeniusz Mironowicz (redaktor naczelny), Dorota Michaluk (zastępca redaktora),
Marzena Liedke (zastępca redaktora), Tomasz Błaszczak (sekretarz redakcji),
Oleg Łatyszonek, Witalis Luba (red. językowy),
Jarosław Iwaniuk (red. strony internetowej),
Sławomir Iwaniuk, Małgorzata Ocytko

Skład: Adam Pawłowski

Korekta: Witalis Luba

Wydawca: Białoruskie Towarzystwo Historyczne

Adres redakcji: 15-449 Białystok, ul. Proletariacka 11, tel. 85 744 61 11

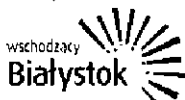
E-mail: ebma@interia.pl

Strona internetowa: <http://bzh.kamunikat.org>

Nakład: 500 egz.

Zrealizowano:

- dzięki dotacji Ministra Administracji i Cyfryzacji,
- przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego w Białymstoku,
- przy pomocy finansowej Prezydenta Miasta Białegostoku.

Na okładce (I, IV strona): Rysunki Mirosława Zdrajkowskiego poświęcone bieżniemu 1915 roku z kalendarza tygodnika Białorusinów w Polsce „Niwa” na 2015 rok.

Spis treści

artykuly

- Krzysztof Osiński** — Przejęcie stolca wielkoksiążęcego przez Świdrygiellę. Próba rekonstrukcji wydarzeń do końca 1430 roku 7
- Andrzej Buczyło** — Uposażenie ziemskie parafii unickich na przykładzie cerkwi brzeskiej części diecezji włodzimierskiej w świetle wizytacji z lat 1725-1727 34
- Michał Tomasz Wójciuk** — Sejmik piński w oczach szlachty w XVIII wieku 50
- Віталь Макарэвіч** — „Цяжкі разбор” — фармаванне і рэалізацыя палітыкі „разбору” шляхты ў беларуска-літоўскіх і ўкраінскіх губернях Расійскай імперыі ў 1796-1811 гг. ... 83
- Antoni Mironowicz** — Parafia św. Eliasza w Dojlidach do 1939 roku 103
- Віталь Гарматны** — Правядзенне камасацыі на тэрыторыі Віленскага ваяводства ў 1921-1939 гг. 135
- Ігар Пушкін** — Самавызначэнне беларусаў у Магілёве падчас Першай сусветнай вайны 158
- Piotr Cichoracki** — Ostatnie lata działalności KPZB (1935-1938). Przypadek Polesia 185
- Лілія Беленькая, Борис Зингер** — Из истории становления еврейской диаспоры в независимой Беларуси. Постановка проблемы 198

materialy źródłowe

- Stefan Dmítruk** — Wspomnienia o powrocie z bieżczeństwa w 1923 r. mieszkańca wsi Wilanowo 215

artykuły recenzyjne

Rękopisy suprasckie w zbiorach krajowych i obcych, opr. Antoni Mironowicz, Białystok 2014, wyd. „Libra”, ss. 392. (Urszula Pawluczuk) 222

Zbigniew Jędrzychowski, *Teatra grodzieńskie 1784-1864*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, ss. 504; il. (Jolanta Sikorska-Kulesza) 229

Piotr Cichoracki, *Województwo poleskie 1921-1939. Z dziejów politycznych*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2014, ss. 478. (Eugeniusz Mironowicz) 235

Pavel Usov, *Powstanie, konsolidacja i funkcjonowanie reżimu neoautorytarnego na Białorusi w latach 1994-2010*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2014, ss. 356. (Rafał Czachor) 239

Walcryj Karbalewicz, *Aleksandr Łukaszenko. Portret polityczny*, tłum. Kamil Kłysiński, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2013, ss. 196. (Piotr Lewandowski) 244

Uwagi do artykułów Antoniego Mironowicza i Piotra Chomika w numerze 41 „Białoruskich Zeszytów Historycznych” (Aleksander Siemaszko) 247

in memoriam

Władysław Andrzej Szczyk (23 VII 1935 — 5 I 2014) 265

Contents

academic papers

Krzysztof Osiński — Švitrigaila's nomination as the Grand Duke of Lithuania. An attempt at a reconstruction of events up until the end of 1430	7
Andrzej Buczyło — Landed property of the Uniate parishes in the light of canonical visitations in 1725-7. The case of the Brest Orthodox Church in the Volodymyr diocese	34
Michał Tomasz Wójciuk — The Pinsk sejmik in the eyes of the gentry in the 18th century	50
Vital Makarevich — „Difficult verification” — the shaping and implementation of the policy of the verification of the gentry in the Belarusian-Lithuanian and Ukrainian governorates in the Russian Empire in 1796-1811	83
Antoni Mironowicz — St. Elijah's Parish in Dojlidy up until 1939	103
Vital Harmatny — Land consolidation in Wilno in 1921-39	135
Ihar Pushkin — The self-determination of the Belarusians in Mogilev during World War I	158
Piotr Cichoracki — The final years of the activities of the Communist Party of Western Belarus (1935-8). The case of Polesia	185
Lilia Bieliënka, Boris Zinger — From the history of establishing the Jewish diaspora in independent Belarus. Formulating the research problem	198

source materials

Stefan Dmitruk — Recollections of an inhabitant of the village
of Wilanowo about the return from the exile in 1923 215

reviews

(see table of contents in Polish)

„Цяжкі разбор” — фармаванне і рэалізацыя палітыкі „разбору” шляхты ў беларуска-літоўскіх і ўкраінскіх губернях Расійскай імперыі ў 1796-1811 гг.*

Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай на тэрыторыях, якія адышлі да Расійскай імперыі, прававы статус шляхты першапачаткова вызначаў імператарскі ўказ мінскаму, ізяслаўскаму і брацлаўскаму генерал-губернатару Цімафею Туталміну ад 3 мая 1795 г., у якім у 5-м пункце загадвалася: „всем дворянам, которые временное имеют владение по надачам, закладам и арендам, равномерно и всем по договорам на землях помещицких или казенных живущим, которые могут надлежащим образом доказать своё благородство, дозволить просить общество дворянское о принятии и вписании его в дворянскую книгу на основании жалованной дворянству грамоты, дабы каждый имел от собратии своей грамоту о благородстве его свидетельствующую, мог воспользоваться правами сему достоинству присвоенным во вступлении в службу нашу и в приобретении имени”¹. Улады відавочна былі скіраваны да фармалізацыі вызначэння катэгорыі мясцовага дваранства — кожны дваранін павінен быў атрымаць грамату і быць запісаны ў дваранскую книгу. Бюракратычныя абавязкі рэалізацыі гэтых патрабаванняў былі ўскладзены на самую шляхту і дваранскія дэпутацкія сходы. Такая практыка была абсалютным новаўвядзеннем, што ставіла шляхецкае саслоўе ў складаную сітуацыю. У Рэчы Паспалітай падобнага роду мерапрыемствы не праводзіліся, не існавала ні шляхецкіх грамат, выдаваных ад якіх-небудзь устаноў, ні шляхецкіх радаслоўных кніг.

Менавіта пра дробную шляхту ва ўказе асобна нічога канкрэтна сказана не было. У гэты ж час праводзілася V-я рэвізія, якая адразу выявіла праблемы з тым, як вызначыць тых, каго лічыць дваранамі, а каго запісваць па рэвізіі ў аклад. Калі маянтковая шляхта звычайна мела якія-небудзь дакументы на маёмасць — купчыя, даравальныя граматы, альбо мела прыватныя сувязі ў дваранскіх сходах, што магло аблегчыць атрыманне граматы і запіс у дваранскую книгу, то дробная шляхта вельмі ча-

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012-2015.

¹ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (далей: РДГА), ф. 1341, воп. 1, спр. 346а. О шляхте в губерниях от Польши присоединённых, л. 19-21.

ста не мела ні першага, ні другога і таму не магла прадставіць доказы. Пры правядзенні рэвізіі ўзнікла пытанне — як быць з дробнай шляхтай, якая не прадставіла свае дакументы аб шляхецтве ў створаныя дваранскія камісіі. Больш за тое, стала вядома, што праблемы, якія ўзніклі ў дробнай шляхты з прадстаўленнем дакументаў, выклікалі злоўжыванні ў дваранскіх сходах, на якіх і ляжаў абавязак прызнання шляхты ў расійскім дваранстве. Фактычна склалася сітуацыя, калі ад дваранскіх сходаў залежала тое, ці будзе запісаны канкрэтны шляхціц у аклад падаткаабкладзенага нессельніцтва, ці будзе прызнаны дваранінам, што, канешне ж, спараджала злоўжыванні ў саміх дваранскіх сходах.

Інфармацыя аб злоўжываннях у дваранскіх сходах даходзіла да цэнтральных улад. Пра гэта быў паінфармаваны і імператар Павел І. Рэакцыяй на злоўжыванні стаў імянны ўказ ад 4 снежня ст. ст. 1796 г., у якім адзначалася: „Дошло до нашего сведения, что с великим небрежением разбор чинится в дворянских собраниях по просьбам ищущих дворянства, и дворянское к тому право обращается в злоупотребление, во отвращение того, и сохраняя в полном уважении все преимущества дарованные от предков наших благородному дворянству империи нашей, повелеваем дабы никакое в государстве нашем правительством собою не вводило в дворяне и не выдавало своих грамот на сие достоинство не носившим такового преимущества”². Невядома, ці ліст з запытам ад Вазнясенскай казённой палаты, які паступіў у Сенат праз месяц пасля ўказа, у студзені 1797 г., быў непасрэднай рэакцыяй на гэты ўказ, але блізкасць дат усё ж сведчыць, што магчыма так яно і было. У лісце быў змешчаны даклад Вазнясенскай казённой палаты аб склаўшайся ў гэтай губерні сітуацыі. Палата прасіла даць тлумачэнні адносна таго, ці залічваць, і калі залічваць, то як, шляхту, якая не мела дакументаў аб шляхецтве ў аклад, калі яе не залічваць, то які тэрмін трэба вызначыць для прадстаўлення доказаў на дваранства, бо ўказ ад 3 мая 1795 г. не вызначаў ніякіх тэрмінаў для гэтай працэдуры. Як адзначалася ў дакуменце, падпісаным віцэ-губернатарам Дзмітрыем Глінкам, чыншавая шляхта ўжо актыўна занялася пошукамі дакументаў у сваякоў у Аўстрыі і Прусіі і часткова яны ўжо паступілі ў камісію па разборы шляхты. Адначасова Вазнясенскія ўлады выказалі і свае прапановы. У іх запыце прапаноўвалася альбо прыпыніць перавод чыншавай шляхты ў аклад, альбо запісваць яе туды з агаворкай, што „объявили себя шляхетством”³. У дакуменце называлася і колькасць „проблемнай” шляхты ў губерні — 9 833 душы мужчынскага полу⁴. У лісце таксама

² Там жа, л. 2-2 адв.

³ Там жа, л. 1, 3-6.

⁴ Там жа.

ўказвалася, што ва ўказе генерал-губернатару Мінскага, Ізяслаўскага і Брацлаўскага намесніцтваў Туталміну ад 3 мая 1796 г. не было нічога сказана аб тым, што трэба чыншавую і ваколічную шляхту запісаць у аклад. Акрамя таго адзначалася, што ў загалдзе былога генерал-губернатора князя Платона Зубава былому правіцелю Екацярынаслаўскага намесніцтва генерал-лейтэнанту Іосифу Хорвату, аб гэтым таксама не было загаду, „кроме что они не должны внесены быть без настоящих доказательств о своём дворянстве в дворянскую родословную книгу”⁵. Відавочна, што ліст быў рэакцыяй мясцовых улад на імператарскі ўказ. Яны, відаць, хацелі засцерагчыся і атрымаць дакладныя інструкцыі аб тым як правільна паступаць з дробнай шляхтай пры правядзенні рэвізіі 1795 г. — запісваць яе ў аклад ці не, бо прабелы ў заканадаўстве, якое не было прыстасавана да сацыяльнай рэчаіснасці далучаных да Расійскай імперыі тэрыторый Рэчы Паспалітай, відавочна, ставілі Вазнясенскую казённую палату перад нявызначанасцю. З вялікай доляй верагоднасці можна экстрапаляваць склаўшуюся сітуацыю і на іншыя тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай далучаныя да Расійскай імперыі, дзе пражывала дробная шляхта.

Аднак, нягледзячы на ўзнікшыя праблемы, як аказалася, у 1797 і 1798 гг. справа з вырашэннем пытання аб прыпісцы дробнай шляхты без „дваранскіх” дакументаў у аклад так і засталася ў Сенате без разгляду, пакуль 20 чэрвеня 1799 г. Сенат не атрымаў чарговы запыт — ужо ад Наварасійскай казённой палаты. У рапарце палата прасіла прыняць рашэнне аб тым, як трэба паступіць з двума шляхціцамі Кісёўскай губерні — Вінарскім і Чэкайдоўскім, якія хацелі прыпісацца ў казённыя пасяляне Наварасійскай губерні. Казённая палата прасіла Сенат вызначыць — у якім званні неабходна іх прыпісваць, і які падатак з іх браць, бо такая, здавалася б простая рэч, не была ўрэгулявана законам і ставіла палату ў тупік.

У сувязі з вывучэннем гэтай справы сенатары зноў звярнулі ўвагу на рапарт Вазнясенскай казённой палаты ад 1797 г. Дзве справы былі аб’яднаны ў адну і разам заслуханы Сенатам у верасні 1799 г. і паўторна ў красавіку 1800 г. У выніку ў канцылярыі Сената паявілася новая справа — аб шляхце.

Яшчэ адным важным дакументам, які відаць паўплываў на фармаванне палітыкі ў адносінах да дробнай шляхты, стаў праскт стацкага саветніка Мікалая Катлубіцкага. Катлубіцкі, блізкая да Паўла I асоба, прапаноўваў Сенату перавесці дробную чыншавую шляхту на старасцінскія землі і тым самым змусіць яе плаціць падаткі дзяржаве — „обыватели шляхтою называемые или путные бояре имеют большис

⁵ Там жа, л. 17-18.

деревни в Волынской и Подольской губ., остаются ни от кого независимыми и пользуются всеми знатными угодиями, не приносят казне никакой выгоды, а равно и безземельная шляхта, каковой считается до 100.000 душ не имея своей земли принуждены сносить от помещиков непомерные угнетения без всякой казне пользы платя им чинш. Буде ж поселить их на землях старостам присвоенным, то до 500.000 рублей они охотно согласятся платить подати⁶. Прапановы Катлубіцкага былі накіраваны на разгляд у трэці дэпартамент Сената, які даў ім негатывную прававую ацэнку, у якой адзначалася наступнае — „шляхта и бояре на основании конституции 1374 г. и последовавших годов освобождаются от всяких податей, повинностей и служб то и не должны они никакой подлежать перемене их преимуществ, каковое положение Вашим Величеством подтверждено 12 апреля сего года”⁶.

Аднак, па зразумелых прычынах там, дзе нейкае пытанне закранала фінансавы бок, пільна сачыла дзяржаўнае казначэйства, якое з лістапада 1796 г. узначальваў барон Аляксей Васільеў. Барон, зацікаўлены ў пошуках крыніц папраўлення дзяржаўных фінансаў, якія былі ў даволі кепскім стане за яго папярэднікамі па прычыне вялікіх страт, выкліканых выдаткамі на баявыя дзеянні і задушэнне паўстання пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі, задаўся пытаннем — ці не абкласці ўсю дробную шляхту на далучаных пасля падзелаў Рэчы Паспалітай тэрыторыях, у тым ліку і беларускіх, дзеля папаўнення бюджэту. Дакументы за подпісамі барона Васільева сведчаць, што менавіта ён і Катлубіцкі былі актыўнымі прыхільнікамі ўстанаўлення двухгадовага тэрміну, пачынаючы з 1 студзеня 1800 г., для доказу дваранства шляхтай на ўсіх далучаных пасля падзелаў Рэчы Паспалітай тэрыторыях і абкладання падаткамі асоб, якія б не змаглі даказаць дваранства:

„По случаю вступившего из Новороссийской казённой палаты в экспедицию о свидетельстве государственных счетов отношения представленного от неё по моему приказанию благоусмотрению Правительствующего Сената, что в тамошней губернии считается между не положенными в оклад людьми чиншовой и околичной шляхты 9 833 м[ужского]. п[оло]а души; Угодно было Правительствующему Сенату обстоятельство сие решить тем, что назнача означенной шляхте двухгодовой срок начиная оной с 1 генваря сего 1800 года на отыскание и представление о своём дворянстве доказательств, так как они живут в городах и селениях казённых и помещичьих и пользуются землями и промыслами наравне с тамошними обитателями, то дабы

⁶ РДЦА, ф. 1347, воп. 64, спр. 299. Дело о чиншовой шляхте, л. 11-19.

не было в отягощение прочим поселянам, несущим государственные повинности також безгласными и свободными, велел потому взыскивать со всех их равномерную с казёнными новороссийской губернии поселянами подать с тем, что ежели в означенный срок представлены будут от них на дворянство доказательства и потом удостоятся оные высочайшего утверждения, в таком случае тогда взысканные с них подати возвращаются им назад, не представивших же в течение того двухгодового срока доказательств положи всех наравне с казёнными поселянами в оклад, во взыскании с них податей поступать по законам. Как же из вновь вступивших в экспедицию о свидетельстве государственных счетов сведений усмотрена мною, что подобной и разной сверх того шляхты в числе неположенных в оклад людей, состоит в губерниях Киевской, Минской, Волынской, Подольской, Белорусской, Литовской и в Курляндской 218 025 м.п. душъ, то и о сих имею честь представить особую ведомость, с тем что не благоугодно ли будет и о сей шляхте сделать положение”⁷.

З перапіскі дзяржаўнага казначэя Васільева з генерал-пракурорам Пятром Абальянінавым відаць, што вакол пытання абкладання дробнай шляхты падаткамі ўзніклі спрэчкі, якія патрабавалі глыбокай прававой ацэнкі, але на пазітыўнае рашэнне пытання абкладання шляхты падаткамі настойваў менавіта Васільеў. Цікавіла Васільева таксама і больш дакладная інфармацыя пра тое, на якіх землях пражавае шляхта⁸.

Прапанова дзяржаўнага казначэя Васільева, нягледзячы не яго лісты Абальянінаву, атрымала ўсё ж негатыўную прававую ацэнку адносна абкладання шляхты падаткамі, якая была зроблена 3-м дэпартаментам Сената, але ў выніку ўсё ж знайшла адабрэнне ў агульным пасяджэнні Сената 15 чэрвеня 1800 г. і заднім чыслом, адлічваючы з 1 студзеня 1800 г., быў устаноўлены двухгадовы тэрмін для прадстаўлення усёй дробнай шляхтай на тэрыторыі заходніх губерняў імперыі дакументаў на дваранства. Недаказаўшыя дваранства шляхцічы павінны былі быць запісаны ў аклад. Цікава, што на зацвярджэнне імператару справа была адпараўлена 17 жніўня 1800 г., а сам указ датаваны толькі 25 верасня 1800 г. — дзевяць месяцаў пасля пачатку адліку прапанаванага двухгадовага тэрміну⁹.

Пры падрыхтоўцы разгляду справы ў Сенаце дзяржаўны казначэй Васільеў таксама прадставіў звесткі пра колькасць мужчынскіх душ дробнай шляхты на ўсіх далучаных ад Рэчы Паспалітай тэрыторыях

⁷ РДЦА, ф. 1341, воп. 1, спр. 346а, л. 28.

⁸ РДЦА, ф. 1347, воп. 64, спр. 299, л. 1, 3.

⁹ РДЦА, ф. 1341, воп. 1, спр. 346а, л. 30-32.

па губернях, сабраныя па дзяржаўнай акладной кнізе і па дадзеных казённых палат яго ведамствам. Прывядзем змест ведамасці з разбіўкай па губернях:

У Кіеўскай:

- дзедзічных уладальнікаў — 511 душ
 - пасэсараў і адкупшчыкаў — 1 181
 - чыншавай і ў гасподскіх дамах па кантракту служачых — 40 373
- Разам — 42 065**

У Мінскай шляхты, якая карысталася правам дваранства:

- у дварах гасподскіх служачай — 3 975
 - якая пражывала на ўладальніцкіх землях з аплатаю за яе чыншу — 14 296
 - ваколічнай, якая пражывала на прыватных землях і немаючай сялян — 6 243
- Разам — 24 514**

У Валынскай рознага звання шляхецтва:

- дзедзічнага — 2 455
 - пасэсараў — 2 225
 - ваколічнай і чыншавай — 27 349
 - якая знаходзілася ва ўслужэнні — 6 275
 - баяр — 8
 - солтышаў — 103
 - татар, якія карысталіся шляхецкім правам — 33
- Разам — 38 448**

У Падольскай:

- шляхецтва, якое валодась вёскамі і адной зямлёй — 4 654
 - шляхты чыншавай — 46 099
- Разам — 50 753**

У Беларускай:

- якія называюць сябе шляхцічамі, але граматы не маюць, аднак выводзіцца ў дваранства — 15
 - шляхцічаў, якія не маюць сваіх маёнткаў, а пражываюць у памешчыкаў па найму ў розных усяляжэннях — 245
- Разам — 260¹⁰**

¹⁰ Відавочна, што дадзеныя па Беларускай губерні няпоўныя, не ўлічаны масы чыншавай і ваколічнай шляхты губерні.

У Літоўскай шляхцічаў:

— якія па гарадах, мястэчках і вёсках у прыватных асоб у службе знаходзяцца — 14 385

— якія пражываюць на ўласніцкіх землях з плацяжом чыншу — 20 326

— якія пражываюць на ўласных землях у пасяленнях, што завуцца ваколіцамі — 26 639

Разам — 61 350

У Курляндскай:

— шляхцічаў — 635

Усяго разам у пералічаных губернях — 218 025 душ мужчынскага полу¹¹.

Яшчэ падчас падрыхтоўкі ўказ „Катлубіцкага — Васільева” выклікаў катэгарычна негатыўную рэакцыю кіеўскага губернскага маршалка Цімафея Казлоўскага. Казлоўскі ўступіў у перапіску з вышэйшымі саноўнікамі і кіеўскім губернатарам Аляксеем Цяпловым у надзеі, што ўказ не будзе падпісаны імператарам ці будзе хаця б перагледжаны. У прадстаўленні губернатару Цяплову, датаваным 30 красавіка 1800 г., Казлоўскі ўказваў на тое, што шляхта роўная ў правах з дваранствам паводле маніфесту Кацярыны II і парушаць яе правы нельга, што шляхта карысталася дваранскімі правамі і ў такім стане была далучана да Расійскай імперыі. Апеляваў таксама Казлоўскі і да эканамічных аргументаў, адзначаючы што шляхта знаходзіцца ў вельмі цяжкім матэрыяльным становішчы і калі яна (40 тыс. чал. у Кіеўскай губ.) будзе абкладзена новым падаткам, памер якога складзе 160 тыс. руб., „то от того последует явная невозможность в выплачивании оной (подаці — В. М.) и повсместно оскудненис, бедные семейства станут из государства выходить, в государстве убавится народу, а деичныс имения в коих они записаны сим налогом будут обременены”. Казлоўскі таксама звяртаў увагу на тое, што шляхта не мела ніякай магчымасці ў такі кароткі тэрмін прадставіць дакументы, якія ў многіх знаходзіліся ў Прусіі і Аўстрыі¹². Ён прапанаваў адмовіцца ад абкладання шляхты падаткамі, прасіў „опровергнуть вредный для государства проект, представленный по сему обстоятельству от статского советника Котлубицкого”, звярнуць больш увагі на становішча дробнай шляхты, што, на яго думку, абярнулася б адваротным спрыяльным стаўленнем шляхты да расійскіх уладаў: „И тем паче дворянство

¹¹ РДЦА, ф. 1341, воп. 1, спр. 346а, л. 29-29 адв.

¹² РДЦА, ф. 1347, воп. 64, спр. 299, л. 6-7.

станет называть вас своим защитником, сжали сообразовлите сей род бедных, несчастных обывателей поддержать в их преимуществах и защитить от совершенного почти разорения”¹³. „Не до вероятия, какое здесь впечатление сделал указ, повелевающий что б причисленные к Вознесенской, а ныне к Новороссийской губ. шляхта, числом до 9 тысяч (у нас оной до 70 тысяч имеется) платила подушной оклад). Шляхта чиншовая никогда не составляла особенного класса, но убожество довело их до сего неприличного названия, никогда до особых не принадлежала податей только до общих, и равными привилегиями пользовалась, между которыми наиболее первейших родов находятся потомки несчастьем низверженные в бедность, никогда рекрут оне не давали, а теперь утрачены, в отчаянии находятся говорю всем в чистосердечии что великую предвижу из сего потерю, неминуемой на деле эмиграции, зная существо их чувств и мыслей, когда в подушный оклад включены будут. Ежели случится вам узнать отколь сии слухи взяли своё начало, или от недальновидных проскитиров розглашено, или точно так есть, первым своим рассудком опровергни, а тем развращение прав и привилегий в своей силе останется, а отчаянным дастся утешение; я стараюсь всеми силами утверждать того невероятие. Заклинаю вас посмотреть на сие не без внимания, узнайте о личности, и наискорее пришлите мне утешение первые представляя о том господину генеральному прокурору, подал я вторичное о сём представление, по которым точно от нашего губернатора представлено будет, вся надежда наша и спасение есть в великодушии его императорского величества. В прочем имею честь быть. Милостивый государь вашего сиятельства покорнейший слуга 25 августа 1800 г.”¹⁴. У лісцє да кієўскага губернатара Цяплова Казлоўскі выказваў таксама меркаванні, што „если предписание о обложении находящейся тамо чиншевой, околичной и другого звания шляхты подушным окладом приведено будет в действо по Киевской губернии, то предвидет он что от того неминуемо большая часть переселится за границу, единственно для избежания обещещивающего платежа”, а ў лісцє ад 11 верасня нават сыпаў абвінавачваннямі — „те люди, которые ложными доказательствами стараются умножить подати сего рода, недовольно сведущие политики, или же суть столь хитры, чтобы рассорить 300 000 дворян в самое критическое время, когда большие происшествия рождаются от малых причин; да и заметил он уже некоторое тайное утешение недовольных, которые весьма склонны к возмущению”¹⁵.

Далейшы ход справы набывав ледзь не дэтэктыўны характар, што

¹³ Там жа, л. 6-7, 14-19.

¹⁴ Там жа, л. 41-42.

¹⁵ Там жа, л. 37-38.

відаць нават па нешматколькасных архіўных дакументах. Казлоўскі паведамляў у Пецярбург пра хваляванні шляхты ў сувязі з планаваным законам аб прадстаўленні дакументаў і рэкруцкіх набораў са шляхты. Пецярбургскія ўлады западозрылі самога Казлоўскага ў запугванні і падбухторванні шляхты да хваляванняў. У выніку, пасля данясення імператару для разгляду справы „о движениях оказанных от чиншовой шляхты”, у Кіеўскую губерню 27 верасня 1800 г. былі тэрмінова накіраваны сенатары Пётр Тарбееў і Пётр Мітусаў і прызначаны ваенны губернатар Андрэй Фенш. Усім тром было загадана ў той жа ж дзень ноччу накіравацца ў Кіеў. У гэты ж дзень з пасады кіеўскага губернатара быў зняты Цяплоў, а яго месца заняў павышаны да чыну стацкага саветніка Міхаіл Караб’ін¹⁶. Казлоўскі быў арыштаваны і дастаўлены ў Пецярбург для дачы паказанняў і высятлення адкуль была ўсечка інфармацыі аб падрыхтоўцы ўказа. У сваіх паказаннях Казлоўскі ўказваў, што стаў перад фактам хваляванняў сярод шляхты, якія былі выкліканыя чуткамі аб пагалоўным абкладанні падаткамі шляхты і рэкруцкім наборам, тлумачыў, што вырашыў заступіцца за шляхту перад генерал-пракурорам, просячы яго выступіць у абарону прывілеяў шляхты¹⁷. Дاپытвалі нават упраўляючага маёнткам Казлоўскага, шукаючы яго тайныя лісты да губернатара Цяплова. Дاپытвалі і самога Цяплова¹⁸. У выніку Казлоўскі быў усё ж апраўданы і 19 кастрычніка 1800 г. адпушчаны¹⁹.

Падрыхтаваны ўказ аб вызначэнні двухгадовага тэрміну дробнай шляхце для прадстаўлення дакументаў быў усё ж падпісаны імператарам і ў верасні 1800 г. быў разасланы па губернях. У кастрычніку ў Сенат назад пачалі прыходзіць рапарты губернскіх праўленняў аб атрыманні ўказа. Што цікава, у тых рапартах, якія захаваліся ў Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве (а гэта рапарты праўленняў Кіеўскай, Беларускай і Літоўскай губерняў), гаворка ідзе ўжо пра адлік двухгадовага тэрміну не з 1 студзеня 1800 г., а з 1 студзеня 1801 г.²⁰

Літоўскае губернскае праўленне, сярод іншага, інфармавала Сенат аб тым, якія распараджэнні былі дадзены па рэалізацыі ўказа — „указ переведя на польский язык и напечатать нужное число экземпляров”. Далей адзначалася, што ён будзе разасланы казённым і земскім паліцыям, каб яны па паведах яго апублікавалі і каб прачытаны быў у манастырах і цэрквах „в воскресные и праздничные дни”²¹. Падольскае

¹⁶ Там жа, т. 19, 20, 24.

¹⁷ Там жа, т. 38.

¹⁸ Там жа, т. 58-60.

¹⁹ Там жа, т. 39.

²⁰ РДГА, ф. 1341, воп. 1, спр. 346а, л. 40-43.

²¹ Там жа, т. 44.

губернскае праўленне рапартавала аб тым, што пасля атрымання ўказа запатрабавала ад усіх павятовых маршалкаў, каб яны неадкладна прадставілі звесткі ў адпаведнасці з указам ад 31 мая 1796 г. у губерньскія дваранскія дэпутацкія сходы аб ваколічнай, чыншавай і іншай шляхце. Падольскае праўленне загадвала дваранскім сходам разглядаць гэтыя дакументы без спазненняў, а на тых шляхцічаў, хто праз два гады не прадставіць дакументаў, складаць спісы і прадстаўляць у губернскае праўленне для паведамлення ў Сенат²².

Дакументы Сената, якія захоўваюцца ў РДГА, не адлюстроўваюць у падрабязнасцях самой працы мясцовых камісій, аднак паказальна тое, што за 1801 г. і першую палову 1802 г. у справу „аб разборы шляхты” не было дададзена ніводнага дакумента, што магчыма было звязана з забойствам імператара Паўла I і прыходам да ўлады Аляксандра I, што выклікала змены ва ўрадзе і другараднасць праблемы „разбору” шляхты на той час. Аднак, у верасні 1802 г., бліжэй да заканчэння адведзенага двухгадовага тэрміну на разбор шляхецкіх дакументаў, у Сенат паступіла прадстаўленне ад Кіеўскага ваеннага губернатара А. Фенша і дваранскага губернскага маршалка Казлоўскага, у якім яны заступаліся за дробную шляхту і тлумачылі яе немагчымасць прадставіць дакументы ў вызначаны двухгадовы тэрмін: „(...) но как сей шляхты в Киевской губерні более 40.000 душъ; как тот край недавно от Польши к России присоединённый, прежде нередко подвержен был внутренним мятежам и набегам татарским, во время которых судебные акты, откуда бы дворянство могло заимствовать свои документы, большею частию или сожжены или перешли в ту часть Польши, которая присоединилась к Австрии и Пруссии, куда путешествовать чиншевая шляхта, по бедноте своей, не в состоянии; и как напоследок сама комиссия не может успеть в два года рассмотреть должествующих поступить в неё более 40.000 дворянских дел”. Таму на падставе гэтага яны прасілі адтэрміноўкі канчатковай даты прадстаўлення дакументаў шляхтай у дваранскія дэпутацкія сходы²³. 17 снежня 1802 г., праз тры месяцы пасля паступлення ў Сенат, гэтае прадстаўленне было разгледжана. У выніку, 12 студзеня 1803 г. Сенат пагадзіўся пралангаваць тэрмін яшчэ на год, але, адначасова, мабыць падазраючы, што справа мала чым ссунулася з месца, загадаў „истребовать от дворянских комиссий сведений сколько из числа упоминаемых чиншевых шляхтичей в минувший двухгодовой срок на шляхетство их вступило в оные доказательства, и какой в рассмотрении оных происходил успех”²⁴.

²² Там жа, л. 47.

²³ Там жа, л. 62-63.

²⁴ Там жа, л. 65.

Рапарты з губерняў, якія пачалі паступаць па патрабаванні Сената сведчаць, што разбор дакументаў адбываўся ў губернях з розным поспехам. Так, 10 красавіка 1803 г. беларускі губернатар паведаміў у Сенат: „(...) требовал я от витебской дворянской выводовой комиссии сведения, сколько из числа чинсовых шляхтичей в минувший двухгодичный срок на шляхетство их вступило в оную доказательств и какой в рассмотрении их происходит успех (...) в истекших 1801 и 1802 гг. с оставшимися от прежних лет нерешёнными, вступило доказательств шляхетских, а именно: владеющих собственными землями без крестьян 45, содержащих земли на аренде, закладе и без недвижимого имения находящихся 258, к тому же состоящих в поголовном окладе, а доказывающих своё шляхетство 125, а всего 428, из оных решено 64, а затем нерешённых осталось 364, коих о скорейшем решении, выводовой комиссии я предложил”²⁵.

Відавочна, што колькасць разгледжаных спраў была кропляй у моры. Губернатар не паведамляў, што масы шляхты (а было яе ў губерні болей 10 тыс. мужчынскага полу), увогуле не падалі ніякіх дакументаў. Можна толькі здагадвацца пра прычыны пасіўнасці шляхты ў прадстаўленні дакументаў. Магчыма, што мясцовая шляхта была кепска паінфармавана аб загадзе, альбо зусім не мела чаго прад’яўляць і не адчувала рэальных небяспечных наступстваў непрадстаўлення дакументаў. Курляндскі губернатар паведаміў, што паступіла 194 спраў і яны ўсе разгледжаны²⁶. У Кіеўскай жа губерні маршалкам Казлоўскім, мабыць, была добра праведзена інфармацыйная работа. Так, губернатар даносіў аб тым, што дакументы былі прадстаўлены ад 21 910 (! — В. М.) душ чыншавай шляхты, з іх разгледжана было толькі 3 654, 1 443 асобам загадана было прадставіць больш сур’ёзныя доказы, а неразгледжанымі засталіся 16 814 спраў. Мабыць, параўноўваючы звесткі са шляхецкімі спісамі, якія былі зроблены па губерні яшчэ ў 1799 г., кіеўскі губернатар таксама адзначыў, што чакаецца прадстаўленне дакументаў яшчэ ад 21 687 душ²⁷. Руплівая праца, праведзеная ў Кіеўскай губерні, была бачна па тым, што акрамя самога рапарта ў Сенат быў накіраваны таксама і спіс з колькасцю шляхты з разбіўкай па паветах²⁸. У пачатку 1803 г. у Сенат быў накіраваны чарговы рапарт з Кіеўскай губерні, у якім паведамлялася: „Поелику в декабре месяце прошлого 1802 г. многое количество шляхты пришло с подачею документов, так что не было возможности даже успеть и принять оные; то сие собрание уже не занималось рассматриванием

²⁵ Там жа, т. 74.

²⁶ Там жа, т. 75.

²⁷ Там жа, т. 71-72.

²⁸ Там жа, т. 80-81.

доказательств, но приёмом оных, в означенном декабре месяце приняло 5 804 дел, рассматриванием коих ныне собрание занимается”²⁹. Кіеўская губерня, як вынікала з рапартаў, апярэджвала ўсе губерні па тэмпах падачы дакументаў ад шляхты, як і па тэмпах іх разгляду.

З Мінскай губерні ад губернатара Захара Карнеева Сенатам быў атрыманы арыгінал данясення на польскай мове, атрыманы ім ад мінскага губернскага маршалка Шырма-Заблоцкага з перакладам на рускую мову, у якім паведамлялася пра паступіўшыя на разгляд усяго толькі 1 917 вывадаў. Пасля іх разгляду уладальнікі 1 241 былі прызнаны ў дваранстве, 58 вывадаў былі разгледжаны, але іх уладальнікі запісаны ў рэвізскія сказкі з данясеннем у Герольдыю, 393 былі разгледжаны і адкаладзены да прадстаўлення дадатковых доказаў. Неразгледжанымі засталася 225 вывадаў³⁰. Відавочна, што ў адрозненні ад Кіеўскай губерні дробная шляхта ў Мінскай, гэтаксама як і ў Беларускай губерні, фактычна праігнаравала падачу вывадаў. Дробнай шляхты ў Мінскай губерні было не менш 20 тыс. душ мужчынскага полу, а ў дваранскі сход паступіла дакументаў толькі ад 1/10 наяўнай у губерні шляхты.

Найгоршая ж сітуацыя з падачай і разглядам дваранскіх вывадаў склалася ў Літоўска-Гродзенскай губерні. Разбор там у 1802 г. нават яшчэ і не пачаўся! Перад Сенатам вымушаны быў апраўдвацца сам віленска-гродзенскі грамадзянскі губернатар. Ён перакладаў віну за гэта на віленскага губернскага маршалка Міхала Героніма Бржастоўскага, ад якога ён не атрымаў „дел принадлежащих к гродненской губ[ернии]”. Прычыны гэтага, як пасля тлумачыў Гродзенскі дваранскі дэпутаткі сход, былі ў тым, што ўзніклі праблемы з раздзелам спраў цэлых радоў, якія пражываюць у розных губернях, і таму немагчыма раздзяліць актаў, якія захоўваюцца ў Вільні, у той час як шляхта знаходзіцца ў Гродзенскай губерні — „возникли проблемы с разделом дел целых фамилий, которые сейчас проживают в разных губерниях и невозможно разделить актов, и что для гродненских обывателей никакие особые книги заводимы не были, (...) что протоколы выводowych комиссий, на которых представляемы были выводы виленского и гродненского дворянства, вносились в один протокол, и потому нет средств разделить тех протоколов”³¹. Праблема мела нібыта чыста тэхнічны характар, выкліканы тым, што Літоўская губерня ў 1801 г. была раздзелена на Віленскую і Слоніmsкую, а апошняя ў 1802 г. стала называцца Гродзенскай. Дакументы вывадовых камісій былі

²⁹ Там жа, л. 90.

³⁰ Там жа, л. 83-84.

³¹ Там жа, л. 92 адв.-94.

толькі ў Вільні. Віленскі губернатар пагадзіўся зрабіць копіі з актаў дэпутацыйных пратаколаў пры ўмове, што Гродзенская губерня камандыруе сваіх пісараў. Пісары прыбылі ў Вільню, але праседзелі без справы, паколькі ім не былі прадстаўлены дакументы. Яшчэ вясной 1803 г. гродзенскі губернатар Дзмітрый Кошэлеў рапартаваў у Сенат што не змога ўкласіся ў адведзены час — 25 верасня, паколькі „по ныне дел до выводовой комиссии относящихся из Виленской губернии сюда ещё не прислано”³². Таму Кошэлеў прасіў у Сената адтэрміноўкі для разгляду спраў выадавай камісіяй Гродзенскай губерні. Пасля разгляду гэтай справы, а таксама скаргаў кіёўскага маршалка Казлоўскага, Сенат пастанавіў 17 чэрвеня пралангаваць тэрмін разгляду дакументаў яшчэ на адзін год³³. Быў вызначаны тэрмін — 1 верасня 1804 г.³⁴ Адначасова Сенат хацеў атрымліваць інфармацыю аб поспехах разбору дакументаў, таму прасіў паведаміць колькі за перыяд 1800-1803 гг. выадаў было разгледжана.

Восенню 1803 г. Сенат быў паінфармаваны аб чарговых цяжкасцях з разборм шляхецкіх дакументаў, якія зноў узніклі ў Віленскай губерні. У канцылярыю Сената прыйшоў ліст з прашэннем двух шляхцічаў Троцкага павета, у якім паведамлялася, што разгляд спраў аб дваранстве ў Віленскай губерні нават не пачынаўся. З ліста вынікала, што павятовыя сеймікі ў адпаведнасці з загадам выбралі па адным дэпутата ў выадавую камісію і накіравалі іх у Вільню. Для працы камісіі аб разборы дакументаў і працы канцылярыі быў прызначаны асобны збор, які быў сабраны, але — „каковой сбор по прошествии трёх лет бывшим гражданским губернатором Фрызелем, — як скардзіліся шляхцічы, — уничтожен, от чего депутаты не имея содержания, проживать в губернском городе не могли”. Скардзіліся шляхцічы і на губернскага маршалка, які „со времени избрания сего в сию должность, в дворянском собрании присутствовать ещё не предпринимал и потому разбора доказательств о шляхетстве окончить к 1-му генваря 1804 года невозможно”. Скардзіліся шляхцічы і на былога сакратара дэпутацкага сходу Тадэвуша Кукевіча, абвінавачваючы яго ў тым, што ён „истребовав сам собою с поветов остаточные из собираемых для депутатов складочные обывателями деньги, забрав о выводе шляхетском книги, удерживал у себя, выдав некоторым обывателям от себя о шляхетстве свидетельства и не дав никому и ни в чём отчёта, выехал в Санкт-Петербург и находится в должности советником”. Шляхцічы прапанавалі, каб забяспечыць пражыванне дэпутатаў у Вільні,

³² Там жа, л. 93 адв.

³³ Там жа, л. 97-98.

³⁴ Там жа, л. 101-104.

і каб яны не „проживали своих именій”, і на патрэбы дэпутацкай канцылярыі перадаць на пакрыццё гэтых выдаткаў рэшткі грошай, якія заставаліся з сум, што збіраліся шляхтай на паштовых коней, і частка якіх заўсёды заставалася ў павятовых маршалкаў. Апошняе, а мабыць і галоўнае, чаго прасілі шляхцічы — адтэрмінаваць час разгляду дакументаў яшчэ на два гады³⁵.

У гэты ж час у Сенат паступіў рапарт і самога віленскага маршалка Бржастоўскага, у якім ён тлумачыў справу некалькі інакш. У рапарце паведамляў, што ў сувязі з „последними в Польше замешательствами и перенесением отсель метрик” (у Санкт-Пецярбург — В. М.), шляхце было вельмі цяжка даказваць сваё дваранства, што вывадовая дэпутацыя пад старшынствам яго папярэдніка графа Людвіка Тышкевіча вымушана была прыпыніць сваю дзейнасць, каб даць шляхце час для пошуку дакументаў, а паколькі час для падачы дакументаў зараз падыходзіў ужо да заканчэння, ён вырашыў аднавіць дзейнасць дэпутацыі, але прадбачыць, што за такі кароткі час няма магчымасці разгледзець усе дакументы і зрабіць па іх вывады. У сувязі з гэтым Бржастоўскі прасіў „дабы облегчить способы в отыскании доказательств убогою шляхтою, которая по бедности своей не в состоянии ехать за ними в столицу, где находятся все литовские метрики, продолжить по оной губернии для выводов дворянских положенный срок”³⁶. Такі ж рапарт 14 кастрычніка 1803 г. Бржастоўскі накіраваў і міністру ўнутраных спраў Віктару Качубею³⁷.

Змест дакументаў можа небеспадстаўна сведчыць, што дваранскія дэпутацкія сходы ўсяляк імкнуліся зацягнуць справу з прадстаўленнем дакументаў. Рапарт у Сенат адасланы 5 студзеня ад валынскага губернскага маршалка яшчэ больш дазваляе пераканацца ў гэтым. У рапарце маршалак знаходзіць новыя прычыны, каб адтэрмінаваць дату прадстаўлення дакументаў. Ён паведамляў, што ў Луцкім павеце шляхта, у сувязі з аддаленасцю ад губернскага горада, і не маючы ў сувязі з гэтым магчымасці непасрэдна прадставіць доказы ў дваранскую камісію, перадала іх у канцылярыю луцкага маршалка, але ў горадзе адбыўся пажар і маршальская канцылярыя разам з паперамі згарэла. Гэта пазбавіла шляхту магчымасці прадставіць доказы ў вызначаны тэрмін. Акрамя таго ён паведамляў, што маршалкі іншых павстаў пастаянна атрымлівалі ад шляхты прашэнні аб тым, што яна лічыць пасведчанні аб іх дваранстве ад дваран дастатковымі і прадстаўляюць іх у камісію, аднак, паколькі такія доказы не лічацца

³⁵ Там жа, л. 102-102 адв.

³⁶ Там жа, л. 103.

³⁷ Там жа, л. 113.

дастатковымі, вымушаны шукаць здавальняючых доказаў з розных аддаленых месцаў і нават з-за мяжы. У сувязі з гэтым маршалак прасіў за шляхту: „посліку государь император милостиво приемлет просьбы каждого верноподданного, просит он от имени дворян представить его императорскому величеству о всемилостивейшем продолжении на дворянство доказательств срока на один год, изъясняя, что ежели сего благоденствия шляхте оказать не можно будет, то она, не имея времени удостоверить правительство о роде своём и опасаясь лишиться дворянской прерогативы, может коснётся искать прибежище в местах заграничных (! — В. М.)”³⁸. Звернем увагу на тое, што зместам рапарта выказваецца непасрэдная зацікаўленасць ватынскага маршалка ў адтэрміноўцы канчатковай даты падачы дакументаў, а таксама паўтор папярэджання пра магчымую эміграцыю шляхты за мяжу, калі тэрмін падачы доказаў не працягнуць. Нагадвае гэтае папярэджанне рапарт кіёўскага маршалка Казлоўскага 1800 года, дзе ён таксама папярэджаў пра магчымую эміграцыю шляхты.

1 мая 1803 г. аб прадаўжэнні тэрміну падачы дакументаў з-за немагчымасці ўкласціся ў тэрмін, а таксама спасылаючыся на перашкоды і шматколькаснасць дваранскіх спраў, зноў прасіў і кіёўскі маршалак Казлоўскі, далучаючы да свайго прадстаўлення ў Сенат яшчэ і просьбу дазволіць прымаць у якасці доказу дваранства сведчанні 12-ці дваран³⁹.

Цікава, што на бок маршалкаў часам станавіліся і губернскія ўлады. Так, у лісце да міністра ўнутраных спраў Качубея спыніць разгляд спраў „чтобы состояниис чиншевой шляхты довести до большей от него пользы государству с собственною их выгодною” прасіў і кіёўскі грамадзянскі губернатар Пётр Панкрацьеў⁴⁰. Падтрымаў ён і довады маршалка Казлоўскага аб прадаўжэнні тэрміну падачы дакументаў і ў прадстаўленні ў Сенат ад 18 чэрвеня 1803 г. Панкрацьеў адзначаў, што разбор шляхецкіх дакументаў па губерні паказвае вельмі сціплыя вынікі — з 3 654 душ знайшлося толькі 8, якім было зусім адмоўлена ў дваранскіх правах. Менавіта па гэтай прычыне Панкрацьеў лічыў непатрэбным „затруднять участь” усёй шляхты дзеля такіх сціплых вынікаў. Да дакумента быў прыкладзены спіс з вынікамі разбору дакументаў на 1803 г., які тут прыводзім: ⁴¹

³⁸ Там жа, л. 103 адв.

³⁹ Там жа.

⁴⁰ Там жа.

⁴¹ Там жа, л. 104.

Губернія	Колькасць шляхты (душ)	Прадстаўлена доказаў	Разгляджана доказаў	Яшчэ падлягае разгляду	Чакаецца прадстаўлення
Кіеўская	43 595	21 900	3 653	39 944	23 140
Мінская	24 514	1 917	1 299	23 215	22 597
Валынская	38 453	22 058	22 058	16 394	16 394
Падольская	50 753	8 865	4 078	46 675	41 888
Беларуская*	428	428	64	364	
Літоўская	61 350	не прадстаўлены		61 350	61 350
Курляндская	635	194	194	441	441
Разам	219 629 (219 728 – В. М.)	54 998 (55 362 — В. М.)	31 346	188 387	166 174

* Дадзеныя па Беларускай губерні відаць недакладныя, што відавочна было звязана з тым, што Беларуская губерня ў 1802 г. была скасавана, а яе тэрыторыі ўвайшлі ў склад Віцебскай і Магілёўскай губерняў, па якіх дадзеныя пра колькасць шляхты і разглядзе дваранскіх вывадаў у спісе таксама адсутнічаюць.

Як вынікас з прыведзеных Панкрацьевым звестак, разгляд доказаў аб дваранскім паходжанні меў некаторыя вынікі толькі ва ўкраінскіх губернях. У той час у беларуска-літоўскіх у 1803 г. ён фактычна яшчэ і не пачынаўся. Адносна ўкраінскіх губерняў праблем таксама было шмат. Галоўная была ў тым, што акрамя сведчанняў 12-ці дваран абсалютная большасць шляхты не магла прадставіць нічога. Так, у рапарце ў Сенат валынскі і падольскі генерал-губернатар даносіў, што ў Падольскай губерні „із 8 900 фамилий показывающих себя дворянского происхождения (...), едва 10-я часть представила на то звание документы, а прочие (...) кроме свидетельств 12-ти особ не предъявили никаких других доказательств, ссылаясь, что таковыс имсют в Цесарской империи и в Прусском королевстве”⁴².

Кіеўскі губернатар Панкрацьеў, мабыць усведамляючы марнасць патрабавання ад дробнай шляхты дакументаў, прапанаваў іншы выхад адносна арганізацыі ладу жыцця і прававога становішча дробнай шляхты. Ён у агульных рысах прапанаваў Сенату свой праскт — пацвердзіць усе правы і перавагі чыншавай шляхты і не патрабаваць пацвярджэнняў, паколькі сваякі шляхты жывуць у Прусіі і Аўстрыі, куды дасхаць яны не могуць. Прапанаваў ён выдзеліць шляхце, хто захоча, з казённых ці старасцінскіх зямель па дзве дзесяціны зямлі з платаю па 50 капеек у казну, прадставіць шляхце свабоду выбіраць род службы, а хто не можа ўступіць у вайсковую ці стацкую службу, з такіх асоб утварыць унутраную земскую паліцыю, паставіўшы ім у абавязак быць ураднікамі, выконваць абавязкі соцкіх і дзесяцкіх⁴³.

⁴² Там жа, л. 152.

⁴³ Там жа, л. 130-131.

Пракскт прадугледжваў надзяленне дробнай шляхты арэнднай зямлёй і ўключэнне яе ў сістэму мясцовага кіравання. З далейшых падзей ведаем, што пракскт Панкрацьева не атрымаў далейшага ходу і прыняты не быў.

У падтрымку прашэнняў ад губернскага маршалка і адтэрміноўку прадстаўлення дакументаў шляхтай „на 3 или хотя бы на 2 года” пісаў міністру ўнутраных спраў Качубею таксама і літоўскі васнны губернатар, спасылаючыся як на страту і перавоз дакументаў падчас паўстання 1794 г., так і на праблемы звязаныя з раздзяленнем дакументаў Літоўскай губерні паміж Віленскай і Гродзенскай губернямі⁴⁴.

Такім чынам можам канстатаваць, што двухгадовы тэрмін, адведзены шляхце на падачу дакументаў указам у 1800 г. і працяг гэтага тэрміну на адзін год у 1802 г. былі правалены. На ўлады аказваўся ціск з боку мясцовых маршалкаў і нават губернатараў з просьбай адкласці тэрміны падачы дакументаў. Асноўнымі довадамі на адтэрміноўку было тое, што шмат дакументаў знаходзіцца за мяжой — у Прусіі і Аўстрыі (Кіеўская, Падольская і Валынская губерні), што ўзніклі праблемы з раздзелам дакументаў (Віленская і Гродзенская губерні), што частка дакументаў была страчана падчас Уманскай разні 1768 г. і паўстання 1794 г. (Кіеўская, Падольская, Віленская і Літоўская губерні), што частка дакументаў згарэла ў выніку пажару у канцылярыі Луцкага павятовага маршалка (Валынская губерня), што актывыя кнігі былі вывезены ў Пецярбург (Віленская і Гродзенская губ.). Акрамя таго, кіеўскі і валынскі маршалкі ў рапартх папярэджвалі пра небяспеку звязаную з адабраннем дваранскіх правоў у дробнай шляхты пасля заканчэння тэрміну падачы дакументаў, звязаную з магчымасцю масавай эміграцыі шляхты ў Аўстрыйскую імперыю. Выхад з сітуацыі губернскія маршалкі бачылі ў адтэрміноўцы (кіеўскі, валынскі, віленскі, гродзенскі) часу падачы дакументаў і дазvole прымаць у якасці асноўных доказаў дваранства сведчанні 12-ці дваран. У падтрымку прашэнняў губернскіх маршалкаў выступілі таксама віленскі і кіеўскі губернатары, прычым апошні прапанаваў адмовіцца ад „разбору” ўвогуле, прапануючы ўласны пракскт арганізацыі прававога статусу дробнай шляхты.

Мы не ведаем дакладна, якія з гэтых аргументаў паўздзейнічалі найболей на Сенат і імператара, але адназначна можна сказаць, што поспехі ў правядзенні „разбору” шляхты і прадстаўленні ёй дакументаў былі вельмі сціплыя. Больш за тое, перад урадам маячыла пагроза масавай эміграцыі шляхты з украінскіх губерняў.

У выніку, указам 28 ліпеня 1804 г., была дадзена адтэрміноўка ў падачы дакументаў шляхтай яшчэ на два гады — да 1 студзеня 1806 г.

⁴⁴ Там жа, і. 147.

Сенат адначасова вырашыў адсочваць сам ход „разбору” па губернях, таму патрабавалася прадставіць звесткі колькі канкрэтна шляхты мае свас доказы за мяжой⁴⁵. Адносна выказанай некаторымі маршалкамі прапановы прымаць сведчанні 12-ці асоб у якасці асноўных, ва ўказе быў дадзены адмоўны адказ. Патрабавалася працягваць прымаць і разглядаць дакументы, асаблівая ўвага пры гэтым была звернута на віленскага маршалка, які яшчэ не прадставіў ніякіх звестак.

Відавочна, што ў Сенаце мелі інфармацыю пра тое, што спасылка на знаходжанне дакументаў за мяжой з’яўляецца хутчэй адгаворкай, чым рэальным станам рэчаў. Гэта бачым па рапартах ад губернскіх маршалкаў. У першых рапартах, якія паступілі нарэшце ад Магілёўскай і Віцебскай губерняў адзначалася, што ў Віцебскай губерні шляхціцаў, якія маюць дакументы за мяжой, было толькі 4 прозвішчы, а ў Магілёўскай „ни одного дела о таковых шляхтичах (...) в заграничных местах (...) не имеется”⁴⁶. З Кіеўскай губерні паведамлялася толькі аб 160 такіх шляхціцаў⁴⁷.

Нягледзячы на дадаткова адведзены тэрмін падачы дакументаў ад шляхты, справа зноў зацягвалася. У выніку, у 1806 г. улады зноў вымушаны былі працягнуць тэрмін падачы дакументаў да 1 студзеня 1808 г. Тым разам было вырашана стварыць камітэт для складання спецыяльнага Палажэння аб чыншавай шляхце, у які губернатары павінны былі паведамляць пра стан спраў з разглядам дакументаў і ўладкаваннем дробнай шляхты⁴⁸. Адзначым, што дакументы, якія б сведчылі пра дзейнасць камітэта, у архіўных фондах не выяўлены. Як і ў папярэдні двухгадовы перыяд справа з „разборам” дакументаў шляхты не скранулася фактычна з месца. Відавочна, што за гэты перыяд значна змяншасца і дакументаабарот адносна разбору шляхты, а ўлады губляюць настойлівасць у вырашэнні склаўшайся сітуацыі. Верагодна, што прычыну гэтаму трэба шукаць у склаўшайся складанай знешнепалітычнай сітуацыі — у напалеонаўскіх войнах і нестабільнасці на заходніх межах імперыі, утварэннем Герцагства Варшаўскага і пачаўшайся эміграцыі туды шляхты. У такой сітуацыі было б няправільным раздражняць шляхту яшчэ і „разборам” дакументаў у той час, калі імперыя знаходзілася на грані вайны з напалеонаўскай Францыяй і яе саюзнікамі. Цалкам лагічным у такой сітуацыі бачыцца поўная адмова расійскіх улад у 1808 г. ад вызначэння тэрмінаў падачы дакументаў на разгляд ад шляхты і адкладанне яго

⁴⁵ Там жа, л. 127-135.

⁴⁶ Там жа, л. 154, 157.

⁴⁷ Там жа, л. 155-156.

⁴⁸ Там жа, л. 166-168.

на невивзначаны тэрмін. Ва ўказе, у даволі лагоднай танальнасці, пра шляхту адзначалася: „Из дошедших к нам от местных губернских начальников донесений о положении чиншевой шляхты в присоединённых от Польши губерний обитающей, мы усмотрели: 1) что требуемые от ней доказательства по многим уважительным причинам не могли быть предъявлены в сроки, Правительствующим Сенатом назначенные. 2) что по утрате сих документов по затруднениям в отыскании оных и по неимуществу людей сих, известный для того срок определён быть не может. По сим уважениям мы повелеваем: 1) Истекающий 1-го января настоящего года (1808 г. — В. М.) последний срок на предъявление от жительствующих в присоединённых от Польши губерниях чиншевой шляхты доказательств на дворянство продолжить до дальнейшего впредь распоряжения. 2) Предписать, чтобы независимо от сего доказательства на дворянство от шляхты чиншевой как поступившие, так и впредь поступить имеющие, разбираемы были в учреждениях в упомянутых губерниях выводowych комиссиях по установленному порядку”.

Далейшас сваё развіццё мерапрыемствы па „разбору” шляхты атрымалі толькі пасля руска-французскай вайны 1812 г., калі не лічыць указа ад 29 сакавіка 1812 г. аб прызнанні шляхецтва толькі за тымі, чыя продкі былі зацверджаны ў гэтым званні, што, відаць, было рэакцыяй на вынікі VI-й рэвізіі, вынікі якой паказалі, што колькасць шляхты ў заходніх губернях не змяншалася, а нават павялічвалася⁴⁹.

Summary

„Difficult verification” — the shaping and implementation of the policy of the verification of the gentry in the Belarusian-Lithuanian and Ukrainian governorates in the Russian Empire in 1796-1811

Based on archival and legal sources, the author carries out a detailed analysis of the Russian authorities' „verification” policy with regard to the gentry in the Belarusian-Lithuanian and Ukrainian governorates in 1796-1811. Both the problems that appeared in connection with the implementation of the „verification” policy as well as ways of solving them were analyzed. The author also formulated the causes behind this policy, as well as showing the internal conflict within the higher milieu of the imperial authorities regarding the implementation of the „verification” policy and the placement of obligations upon the gentry.

Streszczenie

„Ciężki podział” — kształtowanie się i realizacja polityki „podziału” szlachty w białorusko-litewskich i ukraińskich guberniach Imperium Rosyjskiego w latach 1796-1811

Na podstawie źródeł archiwalnych i prawniczych autor szczegółowo rozpatruje wypracowaną przez władze rosyjskie politykę „podziału” szlachty w guberniach białorusko-

⁴⁹ Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание, Санкт-Петербург 1830, т. XXXII, № 25046.

litewskich i ukraińskich w latach 1796-1811. Autor przeanalizował problemy powstałe w procesie realizacji polityki „podziału” szlachty i sposoby ich rozwiązania, sformułował przyczyny tej polityki, ukazał proces walki wewnętrznej w wyższych kręgach władzy imperialnej w sprawie wdrożenia polityki „podziału” szlachty i obciążenia jej powinnościami.

Wital Makarewicz — kandydat nauk historycznych (2009), docent w Katedrze Historii Białorusi Nowożytnej i Współczesnej Wydziału Historycznego Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku, autor ponad 30 artykułów naukowych. Zainteresowania badawcze — historia społeczno-gospodarcza i polityczna Białorusi od końca XVIII do XX wieku.

Białystok

AKCENT, ul. Rynek Kościuszki 17

Warszawa

Główna Księgarnia Naukowa im. B. Prusa, ul. Krakowskie Przedmieście 7

LIBER, ul. Krakowskie Przedmieście 24

LIBER, ul. Dobra 56/66 (gmach Biblioteki Uniwersyteckiej)

Poznań

Poznańska Księgarnia Naukowa „Kapitałka”, ul. Mielżyńskiego 27/29

Mińsk (Białoruś)

www.knihi.net; tel. 643 57 33; Кнігі поштай, 220 050 Мінск, п/с 333

Publikacje Białoruskiego Towarzystwa Historycznego

„Białoruskie Zeszyty Historyczne = Бела́ру́скі гіста́рычныя збoрні́к”, nr 1-42, Białystok 1994-2014 — red. J. Kalina (nr 1-4), E. Mironowicz (nr 5-42); **nr 1, 2, 3, 13 — sprzedane; nr 4-12, 14-42 cena 20 zł + koszt wysyłki**

Wiesław Choruży, *Białoruski drugi obieg w Polsce 1981-1990*, red. E. Mironowicz, Białystok 1994, ss. 148, il. **sprzedana**

Irena Matus, *Wieś Strzelce-Dawidowicze w tradycji historycznej*, red. O. Łatyszonek, Białystok 1994, ss. 234, il. **sprzedana**

o. Grzegorz Sosna, Doroteusz Fionik, *Dzieje Cerkwi w Bielsku Podlaskim*, red. A. Mironowicz, Białystok 1995, ss. 193, il. **sprzedana**

Oleg Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923*, Białystok 1995, ss. 273, il. **cena 30 zł + koszt wysyłki**

Białorusini i stosunki polsko-białoruskie na Białostocczyźnie 1944-1956, tom I: sierpień 1944 — grudzień 1946, część 1: sierpień 1944 — grudzień 1945, opr. S. Twaniuk, Białystok 1996, ss. 256, **cena 15 zł + koszt wysyłki**; część 2: styczeń — grudzień 1946, Białystok 1998, ss. 233, **cena 15 zł + koszt wysyłki**

Helena Głogowska, *Białoruś 1914-1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996, ss. 238, il. **sprzedana**

o. Grzegorz Sosna, Doroteusz Fionik, *Orla na Podlasiu. Dzieje Cerkwi, miasta i okolic*, Bielsk Podlaski — Ryboły — Białystok 1997, ss. 194, il. **sprzedana**

Antoni Mironowicz, *Teodozy Wasilewicz, archimandryta słucki, biskup białoruski*, Białystok 1997, ss. 71 **sprzedana**

Księga cudów przed ikoną Matki Bożej w Starym Korninie dokonanych, oprac. A. Mironowicz, Białystok 1997, ss. 201 **sprzedana**

Pierśy zjezd bielarusaŭ svietu (8-10 lipienia 1993 h., h. Minsk). Materyjały i dakumenty, układałnik H. Surmač, Minsk, 1997, ss. 335, il. **sprzedana**

Antoni Mironowicz, *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok 1998, ss. 118 **sprzedana**

Antoni Mironowicz, *Metropolita Józef Nielubowicz Tukalski*, Białystok 1998, ss. 127 **sprzedana**

o. Grzegorz Sosna, Doroteusz Fionik, *Parafia Ryboły*, Bielsk Podlaski — Ryboły — Białystok 1999, ss. 210, il. **cena 20 zł + koszt wysyłki**

Aniela Katkovič, Vieranika Katkovič-Klentak, *Uspaminy*, red. I. Ilahoŭskaja, V. Charuży, Biełastok 1999, ss. 142, il. **sprzedana**

Antoni Mironowicz, *Sylwester Kossow, biskup białoruski, metropolita kijowski*, Białystok 1999, ss. 144 **sprzedana**

„Naš Radavod. Kniha 8. Bielarusy i palaki: dyjałoh narodaŭ i kultur. X-XX st.”, redaktary: D. Karaŭ, A. Latyŭsonak, Hrodna — Biełastok 1999 (2000), ss. 628 **sprzedana**

Eugeniusz Mironowicz, *Polityka narodowościowa PRL*, red. O. Latyszonek, Białystok 2000, ss. 285 **sprzedana**

Irena Matus, *W Puchlach, Stawku, Trześciance. Z dziejów oświaty ludu białoruskiego na Podlasiu*, red. D. Wysocka, Białystok 2000, ss. 176, il. **sprzedana**

Małgorzata Moroz, *“Krynica”. Ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu*, red. E. Mironowicz, Białystok 2001, ss. 230 **cena 20 zł + koszt wysyłki**

o. Grzegorz Sosna, Doroteusz Fionik, *Pasynki i okolice*, Bielsk Podlaski — Ryboły — Białystok 2001, ss. 282, il. **sprzedana**

Marjan Picciukievič, *Kara za służbu narodu. Abrazki syŭnaha żywicia*, Biełastok 2001, ss. 200, il. **cena 20 zł + koszt wysyłki**

Piotr Sierhijewicz 1900-1984. Ze zbiorów prywatnych, Gdańsk — Sopot — Gdynia 2002, ss. 24, katalog wystawy. **sprzedana**

Jan Tarasiewicz/Jan Tarasievič, *Pieśń miłości. Utwory na fortepian pod redakcją Ihara Aloŭnikava / Piesnia kachannia. Twory dla fartepijana pad redakcyjaj Ihara Aloŭnikava*, Minsk — Biełastok 2002, ss. 132 **cena 20 zł + koszt wysyłki**

Antoni Mironowicz, *Józef Bobrykowicz, biskup białoruski*, Białystok 2003, ss. 214 **cena 10 zł + koszt wysyłki**

Mikołaj Škialonak, *Biellaruś i susiedzi*, Białystok 2003, ss. 300 **sprzedana**

Aniela Kotkowicz, Weronika Kotkowicz-Klentak, *Od Budslawia do GUŁagu*, red. H. Głogowska, W. Choruży, Białystok 2003, ss. 140 **cena 10 zł + koszt wysyłki**

Antoni Mironowicz, *Sylwester Czetwertyński, biskup białoruski*, Białystok 2004, ss. 158 **cena 10 zł + koszt wysyłki**

Cina Klykoŭskaja, *Sajuz Bielaruskaj Moladzi. Viartanni z zabýécia*, Białystok 2004, ss. 228 **sprzedana**

Marjan Pieciukievič (Marian Pieciukiewicz), *Listy. Listy (1956-1982)*, Białystok 2005, ss. 156, il. **cena 20 zł + koszt wysyłki**

o. Grzegorz Sosna, Doroteusz Fionik, *Szczyty. Dzieje wsi i parafii*, Bielsk Podlaski — Ryboły — Białystok 2005, ss. 434, **cena 30 zł + koszt wysyłki**

Antoni Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, ss. 918 **sprzedana**

Viktor Stachwiuk, *Siva zozula*, Białystok 2006, ss. 196, il. **cena 15 zł + koszt wysyłki**

Antoni Mironowicz, *Serafion Polchowski, władca białoruski*, Białystok 2007, ss. 166 **cena 10 zł + koszt wysyłki**

Piotr Chomik, *Kupiatycka Ikona Matki Boskiej. Historia i literatura*, Białystok 2008, ss. 128 **cena 15 zł + koszt wysyłki**

Anton Miranovič, *Pravaslanna Biellaruś*, Białystok 2009, ss. 352 **sprzedana**

Wizytacje cerkwi unickich dekanatu nowodworskiego diecezji supraskiej, opr. P. Borowik i G. Ryzewski, Białystok 2009, ss. 184 **cena 15 zł + koszt wysyłki**

Jazep Najdziuk, *Paznavajma historyju bielaruskaha narodu*, Białystok — Inauroclaŭ 2010, ss. 316 **cena 25 zł + koszt wysyłki**

Siarhiej Dubinski, *Bibliohraŭja pa archieolohii Bielarusi i sumieżnych krain (spadčyna archieolaha)*, Białystok 2010, ss. 338 **sprzedana**

Urzędowe i gwarowe nazwy miejscowości Białostoczczyzny, opr. M. Kondratiuk, Białystok 2011, ss. 372 **cena 40 zł + koszt wysyłki**

Larysa Geniusz, *Ptaki bez gniazd*, Białystok 2012, ss. 331 + audiobook: Larysa Hienijuś, *Ptuški biaz hniazdaŭ* (w języku białoruskim), **cały nakład został rozdany**

Danuta Kuczyńska, *Luka nad Narwią. Pamięć jest skarbem bezcennym*, Białystok 2013, ss. 72, il. **cena 20 zł + koszt wysyłki**

Barbara Tomczuk, *Białoruskie Towarzystwo Historyczne. XX*, Białystok 2013, ss. 200; książkę można bezpłatnie otrzymać w siedzibie Białoruskiego Towarzystwa Historycznego w Białymstoku (ul. Proletariacka 11)

Publikacje, których Białoruskie Towarzystwo Historyczne było współwydawcą

Krystyna Mazur, Doroteusz Fionik, *Bielsk Podlaski — miasto pogranicza*, Białystok 2003, ss. 144 **sprzedana**

Oleg Łatyszonek, *Od Rusinów Białych do Białorusinów*, Białystok 2006, ss. 388 **sprzedana**

Eugeniusz Mironowicz, *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*, Białystok 2007, ss. 296 **sprzedana**

Publikacje BTH można zamawiać drogą elektroniczną

kamunikat@kamunikat.org albo bzh@neostrada.pl

lub faksem: + 48 (85) 744 61 11

Падпіска на „Біалорускія Зeszyty Historyczne — Беларускі Гістарычны Зборнік”

копіт №№ 3 — 16

12 зл./асобнік

№ 17 — 34

15 зл. асобнік

№ 35 і наступныя

20 зл. — паўгадавая падпіска (1 нумар)

40 зл. — гадавая падпіска (2 нумары)

Выпройпадазненую суму, у якую ўлічаны ўжо копіт пасылкі, трэба пералічыць на рахунак Беларускага Гістарычнага Таварыства: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, Bank Pekao S.A. Oddział w Białymstoku, ul. Rynek Kościuszki 7, 15-950 Białystok 70 1240 5211 1111 0000 4930 2882

Адрас Беларускага Гістарычнага Таварыства

15-449 Białystok, ul. Proletariacka 11, Polska

tel.: (+48) 85 744 61 11; e-mail: bzh@neostrada.pl

У Інтэрнэце пра выданьні Беларускага Гістарычнага Таварыства

<http://kamunikat.org/bzh.html>

<http://bzh.kamunikat.org>